

Срђан КАТИЋ*
Историјски институт
Београд

ТВРЂАВА АВАЛА (ГЈУЗЕЛЦЕ) 15–18. ВЕК**

Анстракт: Рад се бави авалском тврђавом од изградње 1442. године, до рушења у Варадинском рату (1716–1718), након кога више није обнављана. У том периоду, Авала је била утврђење чији су стратешки значај и намена често мењани. У зависности од тога да ли је била најистуренији османски положај према Угарској краљевини, или утврђење које штити локални рудник, мењани су бројност, статус и опремљеност посаде. Попут промена у тврђави мењала се и њена околина, поготово након османских освајања у Угарској, када се надомак ње ствара варош, отварају рудници и јача процес исламизације у околним селима.

Кључне речи: Османско царство, Авала, тврђава, мустахфизи, азапи, војна опрема, рудник.

У историографији је о Авали писано у бројним лексиконима и прегледним радовима који се баве средњовековним и османским градовима и утврђењима.¹ И поред знатне пажње и великог значаја ове тврђаве сазнања о њој су релативно скромна, а бројна питања остала су недоречена.

---

* srdjan.katic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану*“ (ев. бр. 177030).

¹ А. В. Богвић, *Опис Врачарског среза*, Гласник СУД, књига II, свеска XIX (1866) 93–96; С. Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и народном певању 1456–1502*, Нови Сад 1886, 81–84; Ђ. Бошковић, *Град Жрнов*, Старице XV (1940) 70–91; А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 101–102;

Тврђава је изграђена у време првог пада Деспотовине 1439–1444. године. На одлуку о њеној градњи утицао је исход османско-угарских војних сукуба током 1440. и 1441. Прву од поменутих година обележио је неуспели покушај османског освајања Београда. Испоставило се да војска предвођена султаном Муратом II (1421–1444. и 1446–1451) и поред грађанског рата у Угарској и вишемесечне опсаде није кадра да заузме град. Већ наредне године, Јанко Хуњади, ердељски војвода и заповедник војске у јужној Угарској, продро је дубоко у унутрашњост османске територије. Његова војска пустошила је крајеве кроз које је пролазила, а на повратку, у близини Београда, поразила је малобројне одреде смедеревског санџакбега.²

У таквим околностима на Порти је постало јасно да предстоји дуготрајно четовање на Смедеревском крајишту и да је најбољи начин за стално узнемиравање посаде и житеља Београда, као и за заштиту властите територије, изградња нове тврђаве. За локацију је изабран врх планине Жрнов (Авала), која доминира околином. Овај смели план био је тешко остварљив због близине Београда и присуства главнине угарске војске. Зато је, претпостављамо, наредне године тежиште војних операција пребачено у Ердељ, што је Хуњадија и његове трупе удаљило од Београда.

Османска војска је 1442. године неуобичајено рано кренула у поход на Ердељ и већ у марту претрпела тежак пораз у коме је страдао и њен заповедник Мезид-бег. Припреме за нову ердељску војну одмах су почеле, а за то време беглербег Румелије Хадим Шахабедин-паша послат је да на Жрнову изгради тврђаву. Радови су највероватније почели почетком маја и без ометања од стране Угара завршени су до краја лета.³

Намеће се питање шта је Хадим Шахабедин-паша затекао на врху планине Жрнов. Да ли су то били остаци касно античких грађевина, који су коришћени у градњи, или средњовековна тврђава Жрнов, која је само ојачана с две куле и делом бедема, како је то претпоставио археолог Ђурђе Бошковић, а што је некритички прихваћено у знатном броју радова.⁴

J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 116, 181, 185, 207, 233–234; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд 1974, 112–113; Е. Миљковић, *Смедеревски санџак, 1476–1560, земља – насеља – становништво*, Београд 2004, 127–128; А. Крстић, *Жрнов*, Лексикон градова и тргова у средњовековним српским земљама, редактор Синиша Мишић, Београд 2010, 109–110.

² J. Калић-Мијушковић, *Београд*, 109–115; Зиројевић, *Војно уређење*, 44–46.

³ Огуç Веу, *Огуç Веу Tarihi*, неџ. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, 2008, 62.; Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927, 233, бр. 670; Г. Елезовић, *Турски споменици*, књ. 1, св. 1, 1348–1520, Београд 1940, 1125.

⁴ Ђ. Бошковић, *Жрнов*, 86–87; А. Дероко, *Средњовековни градови*, 101–102; Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, књ. 1, св. 1, *Катастарски пописи*

О средњовековном утврђењу Жрнову, нема помена ни у једном историјском извору,⁵ док се у деценијама након изградње 1442. године, у српским летописима и османским, угарским и пољским документарним и наративним изворима, тврђава помиње барем тридесетак пута.⁶

Да се на врху Жрнова налазило утврђење, искусни угарски заповедници би га или ојачали и снабдели посадом, или би га разрушили. У првом случају водиле би се борбе око њега, па у српском летопису не би била поменута само градња Жрнова. У другом Угри би имали довољно времена да уз помоћ рудара из Рудишта и Железника и уз коришћење барута систематски обруше његове куле и бедеме.

Ђ. Бошковић је по дебљини зидова и њиховим спојевима разликовао две фазе у градњи авалске тврђаве, која је касније представљала Горњи град. Он, међутим, није био у могућности да ни приближно одреди време њиховог настанка. За прву фазу навео је само да је срцолики тип куле грађен од 12. века, али да је примењиван и у 15, што не искључује 1442. годину. Време градње поменуте две куле (полукружна и правоугаона) Бошковић је заснивао на неправилном отвору на полукружној кули, за који је претпоставио да је: „предвиђен вероватно за смештање каквог омањег топа.“⁷ Ако се има у виду да на поменуте две куле није било других отвора за ватрено оружје, као и да су отвори за топове и накнадно пробијани на таквом типу кула, друга фаза је могла да буде изграђена те година, али и у неколико наредних деценија.

Вероватно на основу Бошковићевог рада изнета је претпоставка да је Жрнов настао у време владавине деспота Стефана Лазаревића, као предстража његовом престоном граду Београду.⁸ То је мало вероватно с

Београда и околине 1476–1566, Београд 1964, 241; О. Зиројевић, *Војно уређење*, 112; Е. Миљковић, *Смедеревски санџак*, 127.

⁵ Важно је истаћи да Јованка Калић и Момчило Спремић, највећи познаваоци времена и простора у коме је могао постојати средњовековни Жрнов, ово место уопште не помињу пре 1442. године (Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*; М. Спремић, *Деспот Бураж Бранковић и његово доба*, Београд 1994).

⁶ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243, бр. 727в; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 207, 233–234; М. Спремић, *Деспот Бураж*, 296–297, 421, 522; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul 1977, 97; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İstanbul, 176 numaralı maliyeden müdevver defter (MAD. d. 176, 11a, 25a, 826, 1056, 264/b-266/a, 344a, 347a, 365a); BOA, Kamil Kepeci Tasnifi (KK), Ahkâm defteri, 4725, 17, 68–71; BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TD) 16, 287; Belediye Kütüphanesi (BK) İstanbul, Muallim Cevdet Yazmaları (MCY) d. 34/4, 4a; MCY d. 91, 489–493.

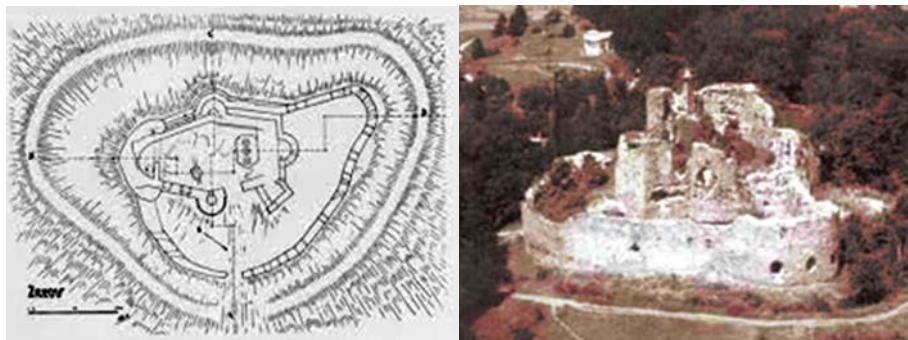
⁷ Ђ. Бошковић, *Жрнов*, 86.

⁸ А. Крстић, *Жрнов*, 109.

обзиром на све раније наведено. Имајући у виду границе Деспотовине и политичке околности у време владавине Стефана Лазаревића, тешко је пронаћи разлоге због којих би у то време на Жрнову био подигнут утврђени град. То свакако нису били војно-стратешки разлози, јер је врх Жрнова био исувише удаљен од Београда, да би тамошње утврђење могло да буде укључено у систем одбране града, што је потврђено приликом османског освајања 1458. и више пута у периоду аустро-турских ратова.

На основу наведеног можемо да закључимо да је беглербег Хадим Шахабедин-паша на Жрнову могао да затекне само остатке највероватније касно античких, или византијских грађевина, на које је Бошковић такође указао у раду.⁹ Тврђаву коју је градио радили су локални мајстори, који су већ подизали утврђења за деспота Ђурђа, а они старији и за деспота Стефана, па је и 1442. примењиван исти начин градње. Уколико је постојала накнадна доградња две куле и дела бедема, онда је логично да је то урађено након поновног освајања 1458. године, када је тврђава вероватно и оштећена.

Завршено утврђење било је неправилног ромбоидног облика и простирало се у правцу северозапад-југоисток. На северозападном углу налазила се масивна бранич-кула, а на осталим угловима три полукружне куле. Уз кулу на југоисточном крају налазила се и четвртаста кула – капија (види слику 1).

слика 1.¹⁰

⁹ Ђ. Бошковић, *Жрнов*, 72–73, 80–83.

¹⁰ Исто, 71.

Османлије су новоизграђено утврђење назвали Гјузелцехисар (*Güzelce Hisâr* – лепушкаста, љупка утврда)¹¹ исто као и тврђаву коју су 1395. изградили на азијској страни Босфора, данас познату као Анадолу Хисар.¹² У томе је свакако било симболике, јер су се тврђаве налазиле наспрам Цариграда и Београда, два главна османска стратешка циља на Балкану.

Назив планине Жрнов освајачи врло извесно нису користили још од када су се први пут сусрели с њим, јер им је био тежак за изговор и непримерен њиховом изразито вокалном језику, који не толерише сугласничке групе, па су јој дали име Хавала (ар. *Havâla*). Та реч има бројна значења, а у овом случају се може превести као узвишење које доминира околином.¹³

Врло брзо, за тврђаву је, поред званичног назива Гјузелцехисар или скраћено Гјузелце, почело да се користи и име Авала. Анализирајући османске изворе из друге половине 15. века приметно је да је у финансијским регистрима (1476–1479. и 1487–1492) увек коришћен само назив Гјузелце, а у пописима Смедеревског санџака (1476–1478. и 1498) само Авала.¹⁴ Ипак, најбољи пример двојности имена је попис посаде из 1488. у којем је тврђава поменута три пута и то сваки пут различитим називом: Гјузелцекале, Гјузелце и Авала.¹⁵ Иако је и током 16. века било пописа у којима су појединачно коришћена оба назива,¹⁶ у оним најважнијим, који садрже податке о авалској посади (сажети 1530. и опширни 1560, 1572. и 1585), па су самим тим знатно званичнији, увек је уписиван облик: „Авала с другим именом Гјузелце“ (*Havala nâm-i diğer*

¹¹ Tursun Bey, 97.

¹² Âşik Paşazade, *Osmanoğulları'nın tarihi*, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2003, 130.

¹³ Г. Елезовић је име планине превео као: “препрека“ или „преграда“ (Enciklopedija Jugoslavije, *Avala*). Х. Шабановић је то сматрао погрешним, наводећи да је правилно значење: „мјесто или утврђење које доминира неким градом или цијелом својом околином“ (Шабановић, *Турски извори*, 534).

¹⁴ MAD. d. 176, 11a, 25a, 826, 1056, 264/b-266/a, 344a, 347a, 365a; TD 16, 287; МСУ, d. 34/4, 4a; МСУ d. 91, 489–493.

¹⁵ КК, *Ahkâm defteri*, 4725, 17, 68, 71.

¹⁶ У опширним пописима из прве половине 16. века, нема података о посади, већ се тврђава наводи као просторна одредница. У дефтеру из 1516. коришћен је назив Авала, а 1528–1530. и 1536. Гјузелце (TD 1007, 120, 417; Х. Шабановић, *Турски извори*, 241, 310). У другој половини века појединачни називи јављају се у сажетим тимарским дефтерима и то увек као Авала (TD 330, 96; КК 323, 6).

Güzelce).¹⁷ Процес промене имена тврђаве био је дуготрајан и одвијао се све до краја 16. века, а можда и дуже. Важно је истаћи и да је у 15. и током већег дела 16. века код локалног хришћанског становништва у употреби и даље био стари српски назив Жрнов.¹⁸

Новоизграђена тврђава на Авали није дуго била у османском поседу. Унутрашњи сукоби у Царству, борбе с Караманидима у Анадолији, Скендербегова побуна и војни успеси угарско-српских трупа јужно од Дунава, поготово током зиме 1443/44, довели су до мировних преговора и обнове Деспотовине. У августу 1444. године деспоту Ђурђу Бранковићу враћени су стари поседи, а међу важнијим местима наводи се и Жрнов.¹⁹ У наредних 14 година о тврђави скоро да нема података, али је извесно да је имала посаду, јер се у изворима наводи да ју је у мају 1458. заузео велики везир Махмуд-паша Анђеловић.²⁰

Најранији помен авалске посаде потиче из 1477. године. Те, као и наредне две године у Авали је служило 87 војника. Рачунајући диздара и његовог заменика ћехају, било је 37 чувара тврђава – мустахфиза, чија су укупна дневна примања просечно износила 237,5 акчи, односно 6,42 акче по човеку Исплате мустахфиза, као и других војних редова, који су служили у утврђењима, вршене су квартално од новца добијеног издавањем државних прихода у закуп.²¹ У поменутом периоду мустахфизима Авале припадности су исплаћиване из обједињеног закупа десетак солана које су се налазиле на обалама Егејског и Јонског мора.²² Приметно је да су дневнице авалских мустахфиза биле за око акчу и по веће од

¹⁷ MAD 506 *Numaralı, Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937 / 1530)* <Dizin ve Tıpkıbasım> Ankara 2009, 41; TD 316, 288; TD 517, 322; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGM. KKA. TD 168 (184), 143a).

¹⁸ Путујући 1553. из Београда, Антон Вранчић је забележио да „на путу до Гроцке гледаху с десна на врх горе градић Жрнов (*Sarnow*).“ Р. Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku u XVI. veka, Putovanje Antuna Vrančića g. 1553*, Rad JAZU LXXI (1884) 20.

¹⁹ М. Спремић, *Десном Ђурађ*, 296–297.

²⁰ Tursun Bey, 97; Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243, бр. 727в.

²¹ MAD. d. 176.

²² Солане на Егејском мору налазиле су се у Тракији: Комотини (*Gümülcine*) и Генисеа (*Yenice-i Karasu*), у Македонији: Солун (*Selanik*), Китрос (*Çitroz*) и Хришна/Хришани у кадилуку Зихна, потом на обалама Тесалије и Фокиде код градова Волос (*Golos*) и Ламиа (*İzdin*), као и у околини Атине, а на Јонском мору код Арте (*Narda*) и у вилајету Карл-или, који је обухватао приобално подручје од залива Патрас на југу до Амбракијског залива на северу и вилајету Авлонија, који је обухватао јужну обалу Албаније (MAD. d. 176, 264/b-266/a).

дневних примања мустахфиза у унутрашњости.²³ То се може објаснити положајем и значајем тврђаве, у чију посаду су бирани само храбри и искусни војници, који су у ранијим ратовима заслужили значајне повишице.

Поред мустахфиза у тврђави Авала служило је и 50 припадника лаке пешадије – азапа. Њихова примања тада су потицала из прихода шест различитих муката и то: 1) пиринчаних поља Сера и Верие, 2) солана, скеле и риболовилишта у Добруци, 3) рудника Бело Брдо, Беласица и Копорић, 4) рудника Заплана и Плана, 5) рудника Ново Брдо, 6) хасова Новог Брда.²⁴ Дневна примања авалских азапа износила су 204 акче, што је у просеку 4,08 акчи по човеку.

Помоћне службе у тврђави тада је обављао изванредан број влаха, али се врста и обим њихових послова не могу тачно утврдити. У опширном дефтеру Смедеревског санцака из 1476–1478. само је забележено да је 35 влаха из нахије Звижд ослобођено плаћања дажбина због обављања служби у тврђавама Зворник, Сребреница и Авала.²⁵

Другу половину седамдесетих и почетак осамдесетих година обележили су велики војни сукоби османских и угарских војски за превласт у Подунављу. Циљ већине похода било је пустошење, пљачка и пресељавање становништва с противничке територије, а у том периоду највише је пострадао управо Смедеревски санцак. Угри су почетком 1476. освојили Шабац, а у јесен исте године опсели су Смедерево, чији су браниоци спалили подграђе и повукли се у тврђаву. После неколико месеци опсаде град је био толико угрожен да је Мехмед II, само десетак дана по повратку с Молдавског похода, по највећој зими и упркос неза-

²³ MAD d. 176, 34, 280.

²⁴ MAD d. 176, 11a, 25a, 826, 1056, 344a, 347a, 365a. У поменутом дефтеру уписана је испорука новца из прихода закупа хасова Новог Брда од 50.000 акчи, намењена исплати дела тромесечних примања азапа Авале и Смедерева, чији је укупан износ био 238.486 акчи. Од те суме азапима Авале припало је 17.889 (MAD d. 176, 826). На исту испоруку односи се и један објављени ферман (Н. Попов, *Няколко фермана от времето на султан Мехмед II*, Известия на државните архиви, књ. 1 (1957) 202; Nicoară Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris*, II, Paris – La Haye 1964, 272). Аутори су погрешно читали име *Güzelce* као *Görniçe*, па нису установили о којој је тврђави реч, а Белдићану је због помена Смедерева претпоставио да се ради о локалитету Курјач источно од града. Податке из тог документа преузела је О. Зиројевић, наводећи бројност азапа Смедерева и друге неименоване тврђаве и суму од 50.000 акчи као износ њихових тромесечних плата (*Турско војно уређење*, 142).

²⁵ TD 16, s. 287.

довољству војске, похитао у помоћ Смедереву.²⁶ Угри су били приморани на повлачење, али су се њихови упади преко Дунава наставили. Током 1480. и 1481. године продирали су све до Крушевца, претерујући на угарску страну Дунава по неколико десетина хиљада Срба.²⁷

Наведени догађаји утицали су да Порта дуж Дунава ојача постојеће и изгради нове тврђаве. Према натпису који су уклесали грађевинари, зна се да је 1480. године завршена изградња артиљеријских кула и новог бедема око Смедерева, а неколико извора наводи 1483, као годину изградње тврђава Кулич и Храм. Вероватно је у то време ојачан и Голубац, док је Али-бег Михалоглу обновио стари римски каштел у Градишту.²⁸

Пошто су тврђаве Смедерево и Авала биле организационо повезане, када је реч о војној евиденцији, исплатама припадности посада, приходима од војничке резерве и снабдевању,²⁹ велика је вероватноћа да је и изградња авалског Доњег града обављена у исто време када и радови у Смедереву.³⁰ Попис посаде Авале из 1488. посредно то и потврђује, јер је у односу на податке од пре десетак година број азапа удвостручен.³¹

Попут нових фортификација у тврђавама на Дунаву од Смедерева до Голупца и авалски Доњи град био је прилагођен ратовању ватреним оружјем. Његов бедем почињао је с југозападне стране бранич-куле и пратећи терен полукружно је опасивао Горњи град. На југоисточној страни био је истурен и водио је до новоизграђеног артиљеријског бастиона, на којем су била четири отвора за велике топове, док их је на преосталом делу бедема било још три. Капија Доњег града налазила се на југозападној страни, наспрам улаза у Горњи град. Око целог утврђења био је ископан суви шанац, широк од 7 до 20 метара.³²

Године 1488. у тврђави је и даље служило 37 мустахфиза, док је број азапа повећан на 100. На платном списку мустахфиза били су диздар

²⁶ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 301.

²⁷ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 198–199.

²⁸ TD 1007, 331; Љ. Стојановић, *Подослови и летописи*, 254, бр. 789а; Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966, 146; О. Zirojević, *Grad Kulič*, *Vojno-istorijski glasnik* 3 (1967) 236–237.

²⁹ КК, Ahkâm defteri, 4725; MAD. d. 176, 11а, 25а, 826, 1056, 264 b,-266а, 344а, 347а, 365а; МСУ, d. 91, 489–493.

³⁰ Ђ. Бошковић је због артиљеријских и бројних пушчаних отвора исправно закључио да је авалски Доњи Град подигнут након 1458. године (Ђ. Бошковић, *Жрнов*, 88–90).

³¹ КК Ahkâm defteri 4725, 68–71. Ради се о попису припадности за последњи квартал 893. године по хиџри (8. 9 –4. 12. 1488).

³² Ђ. Бошковић, *Жрнов*, 71, 88–90.

с дневницом од 10 акчи, ђехаја од 8, тројица буљубаша од 7, док су дневнице војника, због врсте службе и раније поменутих ратних заслуга, биле у распону од 5 до 8 акчи.³³

У раном периоду османске историје мустахфизи нису регрутовани међу локалним муслиманским становништвом, већ су упућивани из удаљених крајева. Због тога су многи од њих уместо патронима наводили име места или области из које су потицали. Тако сазнајемо да је 10 авалских мустахфиза било с територије данашње Грчке, 4 из Бугарске, 2 из Македоније и по један из Босне, Албаније и источне Србије.³⁴

Азапи су били подељени у два буљук од по 50 људи, којима су командовали реиси. Сваки буљук имао је по пет ода предвођених серодама или одабашама. Дневница реиса била је 8 акчи, одабаша 5, азапа у 8 ода 4, а у две оде по 5 акчи.³⁵

Мустахфизи су били традиционално муслимански војни ред, док је међу азапима често служио и мањи број хришћана, углавном занатлија. То, међутим, није био случај и са Авалом, па су посаду сачињавали само муслимани.³⁶

У време док је Авала била предстража према угарском Београду посада је морала стално да буде на опрезу, како због сопствене тако и због безбедности становништва у залеђу. Османски хроничар Ускудари, поред доминантног положаја, посебно истиче важност Авале за узбуђивање, наводећи да се приликом сваког већег покрета хришћанских трупа из Београда, с њене куле оглашавао топ.³⁷

Простор између Авале и Београда био је поприште честих препада у којима су страдали војници, а још чешће цивилно становни-

³³ Њих 25 примали су 6 акчи, четворица, међу којима и син диздара 5, двојица 7 и један 8 акчи (КК, *Ahkâm defteri* 4725, 17).

³⁴ За поменуте мустахфизе наводи се да су били пореклом из следећих места и области: Касториа (3), Солун (2), Мореја (2), Халкис, Вериа, Сер, Пловдив (2), Тустендил, Јамбол, Овче Поље, Струмица, Босна, Корча и Соко Бања (Исто).

³⁵ У попису уз њихова имена нису наведене дневнице, већ су уз азапе, заповеднике ода и реисе уписани износи од 342, 427 и 684 акчи (укупно 37.521). Наведене суме извесно нису представљале вредност њихових тимара (упореди: О. Зиројевић, *Војно уређење*, 112) због начина финансирања и самих износа, већ се ради о збиру 85,5 дневница. С обзиром на то да последњи квартал хиџретске године има 88 дана, вероватно се ради о већој претходној уплати, или ускраћивању дневница због казне (КК, *Ahkâm defteri*, 4725, 68–71).

³⁶ КК, *Ahkâm defteri*, 4725, 17, 68–71.

³⁷ Abdullah b. Ibrahim el-Üsküdarî, *Vaki'at-i Sefer-i Sultan-i Süleyman-i Sâni*, I–III, Topkapı Revan Köşkü, 1223–1224, Istanbul, II, 5a.

штво. Због бројних пустошења, села у ближој али и широј околини тврђаве била су напуштена. Најречитији пример је из пописа 1516. године, у коме се за село Горња Бегалица, које је било удаљено око 15 километара у правцу Смедерева, изричито наводи да је због близине Авале запустело и да се његова поља више не обрађују.³⁸

Поред убистава, отмица и пљачки, простор према Београду био је и мегданиште на коме су се сукобљавали највештији ратници. Ти сукоби опевани су у народним епским песмама о Порчи од Авале и Змају Огњеном Вуку (Вук Гргуревић), које садрже бројне историјске елементе.³⁹ Гази Порча је према казивању Евлије челебије био крајишки заповедник који је 1458. освојио Авалу и потом предводио њену посаду у бројним испадима. Евлија је посетио Гази Порчин гроб на Авали, за који је навео да га походе многи поштоваоци.⁴⁰

Капија Авале биле је прибежиште након неуспелих војних акција око Београда. Врло извесно иза ње је нашао спас и Сулејман-паша, који је био смедеревски санџакбег од 1489. до 1492.⁴¹ Он је увакуфио приходе хамама у Куличу, од којих је део наменио за поправке и текуће одржавање капије на тврђави Авала, а преостали новац за трошкове своје џамије у Једрену.⁴²

Иако су чарке око Авале биле честе, тврђава је само 1515. године била под опсадом. Војска предвођена ердељским војводом Јованом Запољом остварила је почетне успехе, али је у изненадном ноћном нападу који је предводио смедеревски санџакбег Бали-бег претрпела тежак пораз. Угри су под Авалом оставили опсадну артиљерију и велике количине војне опреме. Задобијене ратне трофеје Бали-бег је послао султану Селиму I (1512–1520) који је у то време с војском боравио у Амасији.⁴³

После османског освајања Београда 1521. и Срема 1526. године тврђава Авала изгубила је велики део стратешког значаја. Према попису посаде, који је вероватно настао 1526–27. године,⁴⁴ сачињавали су је само

³⁸ ВОА, TD 1007, 120.

³⁹ С. Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и народном певању 1456–1502*, Нови Сад 1886, 82–84.

⁴⁰ Evlija Čelebi, *Putois*, 328–329. Антоније В. Богић је средином шездесетих година 19. века забележио да се место за које се сматрало да је Порчин гроб налазило око 100 хвати западно од тврђаве (*Опис Врачарског среза*, 94–95).

⁴¹ О. Зиројевић, *Војно уређење*, 261

⁴² TD 1007, 417; TD 135, 125.

⁴³ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 233–234; Д. Бојанић, *Пожаревац*, 58.

⁴⁴ Сажети попис из 1530. рађен је за цело Царство. Он, међутим, није настао на терену, већ у дворским канцеларијама на основу важећих пописа тврђавских посада, опреме, становништва и државних прихода. Тако се у сажетом попису

диздар, хеџаја, имам и два буљука мустахфиза, што је укупно 23 човека, што значи да су из Авале прекомандовани сви азапи и трећина мустахфиза. Просечне дневнице преосталих мустахфиза биле су за око акчу мање него у ранијем периоду, што такође сведочи о губитку стратешке важности. Појава имама у посади указује на изградњу муслиманске мошеје у тврђави.⁴⁵

Попис садржи и списак наоружања и војне опреме у Авали. Од ватреног оружја у тврђави су била 2 велика топа, 2 малокалибарска топа – зарбезана, 10 пољских топова – прангија и 101 пушка. Њихову муницију чиниле су 873 велике и 350 мањих камених кугли, 1.800 пушчаних зрна и 20 буради барута. На основу наведеног, као и чињенице да је у Авали остало тек нешто више од четвртине посаде, извесно је да је с људством и већи део оружја, муниције и опреме пребачен у новоосвојена утврђења у Срему. С обзиром на то да је на бедемима Доњег града било седам топовских отвора намењених великим топовима, може се претпоставити да их је послато пет, као и изван број зарбезана.

У тврђави је било ускладиштено и 7 великих сандука гвожђа, 18 комада олова и каменорезачки алат, тако да је посада, у случају опсаде, могла сама да прави муницију.⁴⁶ У османским тврђавама постојале су топионичарске пећи, које су служиле за ливење пушчане муниције и топовских ђулади током опсада.⁴⁷ Тада су поред тврђавских залиха у њима претапани и остаци испалењене противничке муниције. Ђ. Бошковић је у јужном делу Горњег града авалске тврђаве наишао на остатке три топионичарске пећи и згуру око њих. С обзиром на 36 процената гвожђа у згури претпоставио је да би то могли да буду остаци од ливења ђулади.⁴⁸

Поменути попис садржи и хладно оружје, заштитну војничку опрему, бројна оруђа, оружарски алат, као и разне потрепштине попут ручних млинских каменова, залиха соли, лучи, конопаца и другог.⁴⁹ У

Смедеревског санџака из 1530. подаци о посадама преузети из дефтера који је настао убрзо након османских освајања 1526. године, док су они о становништву преписани из изгубљеног пописа из 1522–23. године (С. Катић, У. Урошевић, *Сумарни попис вакуфа Смедеревског санџака из 1530. године*, Мешовита грађа, *Miscellanea*, XXXVI (2015) у припреми за штампу. Велики део поменутих сажетих дефтера из тог периода је објављен, па тако и овај за Смедерево, али само у виду факсимила и регистра (*MAD 506*).⁴⁵ Њихове дневнице износила су 127 акчи, што је просеку 5,52 акче по особи (*MAD 506*, 41).

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Примера ради, у то време, у Смедереву је било ускладиштено 27.280 kg олова, 12.869 kg гвожђа у сандуцима и 347 kg челика (Исто, 7).

⁴⁸ Ђ. Бошковић, *Жрнов*, 91.

⁴⁹ Из ранијих времена у тврђави је остало 106 лукова, 355 тетива за лукове, 45 врхова за копља, 2 сандука стрела и ван њих још 24 стреле. Посада је располагала

складиштима су се морале налазити и знатне количине пиринча, житарица, сушеног меса и других намирница.

У то време, за одржавање авалске тврђаве били су задужени становници села Тодорово, који су због тога били ослобођени дела дажбина и имали статус муселема.⁵⁰ Име поменутог села није сачувано, али се вероватно налазило у делу подавалског села Рипањ, које се зове Муселимци.⁵¹

Даља османска освајања у Угарској током четрдесетих и педесетих година 16. века, нарочито Баната 1552. године, довела су до још већег губитка војног значаја Авале. Томе је допринела и чињеница да Авала више није била једино утврђење на простору између Београда и Смедерева. Око 1550. изграђен је Хисарлик (Гроцка) у којем је деценију касније служило 75 војника, задужених да штите обалу Дунава и деоницу Цариградског друма.⁵²

Средином 16. века направљене су и административне промене у Смедеревском санцаку. Тада је формирана нахија Авала, која је обухватала шездесетак села на истоименој планини и у њеној околини. Ова нахија наводи се у свим наредним пописима Смедеревског санцака, па и у оном из 1741. године.⁵³

Промењен је и начин финансирања авалске посаде, која је 1560. године бројала 21 мустахфиза.⁵⁴ Уместо дневница војницима су додељени тимари, чији приходи су износили у просеку око 4 акче дневно.

и са 61 пешадијским оклопом, 50 панцира, 49 влашких и 15 ливених штитова, 14 калпака и 9 хришћанских кабаница. У складиштима се налазило и 278 груменова соли, 5 товара лучи, 6 млинских каменова, 12 конопаца од кудеље, 30 пијука (шпицева за камен), од којих 5 старих, 18 ћускија, 10 мацола, 4 назубљена каменорезачка алата, 3 чекића, 15 бургија, 2 бургије за пушке, 4 мотике, закривљени нож, 13 кантара разних врста клинова од поткивачких до бродских, 15 дрвених мотки, као и делови пушака, самострела и друге опреме (*MAD 506*, 41).

⁵⁰ Њих 18 плаћали су само харач, порез на овце, бадухаву и таксе на удају и винску бурад, а били су ослобођени од спенце, ушура и свих изванредних намета (Х. Шабановић, *Турски извори*, 241–242).

⁵¹ Исто; О. Зиројевић, *Војно уређење*, 112.

⁵² Х. Шабановић, *Турски извори*, 574–575. О. Зиројевић, *Војно уређење*, 118.

⁵³ TD 316, 288–318; TD 330, 32, 64–70, 96–105; TD 517, 322–361; TD 429, 309–322, 341, 353–374; ТКGM. ККА. TD. d. 168 (184), 143a–161a; ТКGM. ККА. TD. d. 170 (18), 76–100.

⁵⁴ То је први опширни попис Смедеревског санцака у којем су чланови посаде поименично наведени. Сачињавали су је: диздар, ћехаја, имам, тројица буљубаша, двојица тобџија, вратар и 12 војника. У том попису, међутим, нису наведена њихова примања (Х. Шабановић, *Турски извори*, 534–535).

Принадљности буљубаша биле су незнатно веће, а само је износ диздаровог тимара био већи од његових ранијих примања.⁵⁵ Дванаест година касније у посади је било 20 мустахфиза, са скоро истом вредношћу тимара.⁵⁶ Њихов број остао је непромењен и 1585. године, као и век касније у првој половини Бечког рата (1683–1699).⁵⁷

Посадници Авале имали су земљиште, гај и сувате у околини.⁵⁸ У првој половини тридесетих година 16. века припадао им је и читлук у оближњем селу Турска Река.⁵⁹ Поменути поседи нису имали везе с финансирањем посаде, већ су јој омогућавали да задовољи сопствене потребе за житарицама, медом, грожђем, огревним дрветом и сеном за коње.⁶⁰

У дефтеру из 1560. у Авали је уписано и једно цивилно муслиманско домаћинство, а 1572. године већ се помиње варош поменуте тврђаве, у којој је уписано пет муслиманских кућа.⁶¹ Писар, свакако, неколико кућа не би назвао варош, па се може претпоставити да је у подграђу било знатно више становника, који нису били трајно настањени, а онедавно су радили у оближњем руднику Авала. Не располажемо, нажалост, изворима који би омогућили да се боље сагледају развој и активности авалске вароши. О порасту броја варошана у наредном периоду сведочи податак да су 1630. године на платном списку цамије у

⁵⁵ Према сажетом попису тимара из 1560. износ диздаровог тимара био је 4.464 акче (12,6 дневно) хеџајиног 2.539 (7,2), од имама који обављао и службу муџезина 2.000 (5,6), буљубаша 1.500 (4,2) и обичних војника 1.400 акчи (4). Уписано је само 18 тимара, а на списку нема двојице тобџија и вратара, па се може претпоставити да су припадљности и даље примали на ранији начин (TD 330, 96–99).

⁵⁶ TD 517, 322; TD 429, 353.

⁵⁷ ТКГМ. ККА. TD 168 (184), 143а; ВОА, Mühimme Defteri (MD) 96.

⁵⁸ TD 316, 288, TT 517, 322; Х. Шабановић, *Турски извори*, 534–535. Ливаду испод авалске тврђаве поседовао је и Пири ага, заповедник фариса (коњаника) у београдској тврђави (Х. Шабановић, *Турски извори*, 276). Упореди Е. Миљковић, *Смедеревски санџак*, 127.

⁵⁹ Х. Шабановић, *Турски извори*, 310. Назив села Турска Река више не постоји. На основу локације мезре Касапова, данањи Касаповац, која је припадала селу, Шабановић је закључио да се поменуто село налазило источно од Рушња (Исто, 51).

⁶⁰ У попису из 1560. наводи се да дажбине на производе које су узгајали нису уписиване у ранијим дефтерима, што вероватно значи да до тада нису ни убиране. Те године оне су износиле 881 акчу, да би до 1585. биле повећане на 4.400 акчи (TD 316, 288; Х. Шабановић, *Турски извори*, 534–535; ТКГМ. ККА. TD. d. 168 (184), 143а).

⁶¹ TD 316, 288; TD 517, 322; Х. Шабановић, *Турски извори*, 535.

тврђави Авала била четири службеника и то имам, који је обављао и службу хатиба, два мујезина и један читач курана,⁶² што не би био случај да је тада на Авали живела само малобројна посада. Од хроничара и путописаца авалску варош једини је походио Евлија Челебија, који је 1660. године написао: „Изван тврђаве са западне стране налази се око стотину варошких кућица, које су покривене трском и ћерамитом, а окићене баштама и виноградима. Ту се налази једна џамија, али нема чаршије, базара и осталог.“⁶³

С обзиром на то да је утврђење Авала било релативно удаљено од важних путних праваца, као и да је невелики гарнизон, због бројности, био ограничен у деловању ван тврђаве, извесно је да је на њено даље опстајање утицао новоотворени рудник Авала.

Овај рудник се врло извесно налазио на локалитетима Глеђевац и Црвени Брег, на којима су сачувани бројни остаци старих рударских радова. Они су од врха Авале удаљени од један до два километра у правцу југоистока односно југозапада.⁶⁴

Отварање рудника Авала и обнављање рудника Рудиште⁶⁵ били су део опсежних рударских активности, које су се од средине 16. века одвијале широм Румелије. Оне су биле посебно изражене у Смедеревском санџаку у коме су за две деценије отворени важни рудници: Кучајна (злато, сребро и олово), Мајданпек (бакар) и Бах (гвожђе), као и ковнице новца у Кучајни и Београду.⁶⁶

За разлику од наведених рудника којима се тачно, или врло приближно, може утврдити почетак производње, за Авалу и Рудиште се то може само претпоставити. Наиме, ови рудници се први пут помињу 1583. године приликом закупа Београдског надзорништва царских прихода, које је обухватало закупе у санџацима Смедерево, Крушевац, Зворник и Срем.⁶⁷ Томе су претходили истраживачки и пробни радови, а

---

⁶² Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İstanbul, d. 6877, 3a.

⁶³ Evliya Çelebi, *Putopis*, 328.

⁶⁴ В. Симић, *Старо и савремено рударство у околини Авале*, Годишњак Музеја града Београда 4 (1957) 71–92.

⁶⁵ Рудник Рудиште се налазио југозападно од Рипња на саставцима потока Зављака и Тапавца у близини локалитета Љута Страна, на којем је вршена експлоатација и у 19. и 20. веку (Исто, 71–92).

⁶⁶ Види опширније: С. Катић, *Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини 16. века*, Годишњак за друштвену историју 1–2 (2001) 7–17; С. Катић, *Рудник Мајданпек XVI–XVIII век, Османски документи о руднику Мајданпек*, Мајданпек 2009.

⁶⁷ MAD 6148, 67–68.

потом и период државне управе. Он је трајао најмање три године, али се дешавало да потраје и знатно дуже, па се може само претпоставити да су Авала и Рудиште почели с радом седамдесетих година 16. века.

У рудницима Авала и Рудиште произвођено је сребро и олово. Ови рудници заједно су издавани у закуп, а често су припајани и другим закупима у оквиру Београдског надзорништва. Од средине осамдесетих и почетком деведесетих година Авала и Рудиште чинили су обједињени закуп с рудником и хасом Чемерно. У том периоду, трогодишњи закуп државних прихода у поменутих рудницима износио је око 300.000 акчи и 50.000 тебриских дирхема чистог сребра (153,6 kg).⁶⁸

У првој и другој деценији 17. века наводе се шестогодишњи закупни с хасом Моровић у износу од 960.000 акчи.⁶⁹ Та сума, као и код претходних закупа, не омогућава да се утврди удео рудника, па самим тим ни њихова приближна производња. Ипак, на основу поређења с другим рудницима из тог периода може се закључити да су Авала и Рудиште спадали у оне мање, с годишњом производњом до 100 килограма сребра. Број чланова рударских управа у Авали и Рудишту указује на већи обим радова у првом од наведених рудника.⁷⁰

Рудници Авала и Рудиште радили су вероватно без прекида до Бечког рата (1683–1699). Производња у њима обновљена је последњих година хабзбуршке управе у северној Србији (1718–1739), а настављена је и после повратка Османлија. Године 1741, међу рудницима који су припадали Београдској благајни наводе се Кучајна, Мајданпек и рудници сребра на Авали. Тада је за њихову експлоатацију наступнину од 14.000 гроша платио извесни Јеврејин Исак.⁷¹ По свему судећи, она у Авали и Рудишту није дуго потрајала, јер се ови рудници више не помињу у изворима.

Рад рудника Авала допринео је настанку вароши надомак тврђаве, као и развоју пратећих заната и локалне трговине. Чаршија се, међутим, није налазила у вароши, како је то приметио Евлија Челебија, већ у близини рударских постројења на Црвеном Брегу, о чему сведочи топоним Чаршија.⁷²

Постојање тврђаве утицало је на верски састав становништва у околним селима. Појачана исламизација, насељавање бивших војника и

⁶⁸ MAD 5581, 17a.

⁶⁹ MAD 866, 32a.

⁷⁰ MAD 5581, 117a; MAD 866, 32a.

⁷¹ BOA, Cevdt Tasnifi – Darphâne 735, 793, 2129.

⁷² Карта Војногеографског института 1:25.000, Смедерево 3–1 (Авала) штампана 1990. године.

послови везани за утврђење, а касније и за руднике учинили су да Торкол (део Зуца), поменута Турска Река и Рипањ, у коме је постојала и џамија, у 16. и 17. веку буду настањени само муслиманима.⁷³ Овај утицај приметан је и у бројним турцизмима у локалној топонимија као што су: Кованлук и Кованичиште (од *Kovanluk* – Пчелињак), Касаповац (*Kasap ova* – Касапово поље), Карагача (*Kara ağaç* – Црно дрво), Муселимци, Велика Паланка, Паланка, Ћумуране, Турски рт, Арап чаир и већ поменута Чаршија.⁷⁴

У време три велика аустро-турска рата (1683–1699; 1716–1718; 1736–1739) авалска тврђава поново добија војни значај. Он међутим, није био ни приближан оном који је Авала имала као предстража угарском Београду. Поменуте ратове обележили су брзи и дубоки продори непријатељских војски, а судбина Авале искључиво је зависила од одбране Београда.

У Бечком рату, 1688. године, након што су хабзбуршке трупе прешле Саву и Дунав и опселе Београд, посада Авале повукла се без борбе. Пошто се током османског похода 1690. Авала прва нашла на удару, хабзбуршки гарнизон опколили су одреди Курда. Позив на предају и слободно напуштање тврђаве хришћански заповедник је прихватио, с тим што је тражио одређено време да за то добије одобрење из Београда. Пошто су се два гласника вратила без коначног одговора, Курди су на јуриш заузели тврђаву и побили целу посаду, у којој је било и домаћих хајдука.⁷⁵

Топал Хусејин-паша, заповедник освојеног Београда и целог крајишта, сматрао је да нема потребе за обнављањем оштећене тврђаве на Авали, па је 20 авалских тимарника премештено у Хисарцик (Гроцка).⁷⁶ Због тога на попису посада утврђења на Београдском крајишту из 1694. године нема Авале.⁷⁷ Тек наредне године тимарници Авале су враћени, посада је ојачана, а почела је и обнова тврђаве.⁷⁸ У годинама после склапања Карловачког мира 1699. у посади је било 150 војника с миралајем Пир Ахмедом.⁷⁹

⁷³ Х. Шабановић, *Турски извори*, 46–47, 51, 226, 236–237, 295–296, 310, 341, 535–536, 539.

⁷⁴ Карте Војногеографског института 1:25.000, Смедерево 3–1 (Авала), Београд 4–2 (Сремчица) издате 1990. године; Генералштабне карте Србије 1:75.000, Д–2 Авала, штампана у Београду 1894. године.

⁷⁵ Т. Катић, *Турско освајање Србије 1690. године*, Београд 2012, 94.

⁷⁶ MD, d 102, 145.

⁷⁷ MAD d. 4136, 2–11.

⁷⁸ Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739. године*, Београд 2013, 96.

⁷⁹ MAD d. 10151, 23. Просечна дневна примања 149 посадника износила су 14,2, а миралаја 70, тада већ знатно обезвређених, акчи. Према попису трупа из 1702.

У Варадинском рату (1716–1718), авалски гарнизон се поново повукао када су хабзбуршке трупе опселе Београд, разрушивши при том делове тврђаве, што је само потврдило да у стратегији одбране Београда Авала не може имати значајнију улогу. Током дводеценијске хабзбуршке управе у северној Србији авалска тврђава није обнављана. Ипак, и у наредном Аустро-турском рату 1736-1739. године она је још једном била поприште сукоба. Око 300 породица избеглих Климената утврдило се у оштећеној авалској тврђави, одакле су правили испаде и пљачкали околна насеља. Гази Мехмед-паша је с босанским трупама у изненадном ноћном нападу продро у тврђаву и том приликом сви мушкарци су побијени, а жене и деца одведени у робље.⁸⁰

Тврђава на Авали није обнављана након поновног османског освајања северне Србије 1738. године. Према попису Смедеревског санџака из 1741. у нахији Авала нема помена о истоименој тврђави и њеној вароши, а првоуписано место била је паланка Хисарлик (Гроцка).⁸¹

Остаци тврђаве Авала очували су се све до 1934. године, када су минирани ради изградње споменика Незнаком јунаку.

године миралајева примања су скинута с платног списка, јер је он приходе добијао са зеамета (Исто).

⁸⁰ Р. Тричкових, *Београдски пашалук*, 413.

⁸¹ ТКГМ. ККА. TD. d. 170 (18), 76.

Srđan Katić

AVALA (GÜZELCE) FORTRESS, 15–18th CENTURIES

Summary

At the time of the first fall of the Despotate (1439–1444), beylerbey of Rumelia Hadım Şehabeddin Pasha built a fortress on top of the Žrnov mountain, near Hungarian Belgrade. The works began in May 1442 and ended by the end of summer, without obstructions by the Hungarians, whose army was engaged in struggles in Erdély. There had been no medieval fortress on Žrnov, as it was believed, but a new fortification was built on the remains of late antique or Byzantine structures.

The fortification was of irregular, rhomboid shape. The north-western corner contained the main defence tower and other corners three semi-circular towers. Along the one on the south-east, there was a square tower – the gate.

The Ottomans did not use the name Žrnov as it was difficult for them to pronounce the word that was incompatible with their highly vocal language. Instead, they named the mountain as *Havâla* and the fortress on top of it – *Güzelce Hisâr* or *Güzelce*. In time, the name Avala became commonplace for the fortress as well, fully replacing the original name by the late 16th century.

Avala was handed over to the Serbs after the restoration of the Despotate in 1444. In May 1458, it was eventually conquered by grand vizier Mahmud Pasha Anđelović. The fortress was then expanded and buttressed with two towers and a part of ramparts. Around 1480, Avala gained its final appearance with the construction of Donji Grad (Lower Town), which was adapted for warfare with firearms. The garrison had 37 *mustahfizs* and 50 *azaps* – after the construction of Donji Grad, the number of *azaps* rose to 100.

The Avala fortress had an important strategic position, keeping Hungarian Belgrade in the state of constant alert. Still, it was under siege only in 1515, which ended in a heavy defeat of the Hungarian army.

After the Ottoman occupation of Belgrade in 1521 and of Srem and Slavonia in 1526, Avala's strategic importance was significantly diminished. A major part of manpower, weaponry and equipment was transferred to the newly conquered fortresses, leaving Avala with only 23 *mustahfizs*. A slightly smaller number of *mustahfizs* (20) was recorded until the Great Turkish War (1683–1699).

The Avala fortress persisted even after the construction of the nearby town of Hisarlik in 1550 and the conquest of Banat in 1552, as in the coming period it protected the newly opened silver and lead mines of Avala and

Rudišta. Silver production in these mines was not substantial, reaching up to 100 kg, which is why the mines were leased together. Avala and Rudišta operated until the Great Turkish War (1683–1699), and production was restored by the end of the Habsburg rule in northern Serbia (1718–1739) and upon return of the Ottomans.

The operation of the Avala mine contributed to the establishment of *varoş* near the fortress, and to the emergence of accompanying crafts and local trade. *Çarşı*, however, was not located in *varoş*, but near mining facilities in Crveni Breg, as indicated by the toponym *Čaršija*.

The existence of the fortress shaped the religious structure of the population in the surrounding villages. Owing to intensified islamisation, the settling of former soldiers and activities relating to the fortification and mines, the three villages were settled only with Muslims. This influence is evident also in numerous Turkish loanwords in the local toponymy.

During the first two Austro-Turkish Wars (1683–1699; 1716–1718), the Avala fortress regained its military importance, but to a far lesser degree compared to the period when it was an advance guard to Hungarian Belgrade. The Ottoman garrison with around 150 men withdrew without struggle in both wars, as soon as the Hungarian troops besieged Belgrade. Struggles were waged only in 1690 when the Christian garrison procrastinated with surrender and was killed.

After the Austro-Turkish War of 1716–1718, the fortress was never again restored. Its remnants were preserved until 1934, when they were removed for the sake of construction of the Monument to the Unknown Hero.

Keywords: Ottoman Empire, Avala, fortress, *mustahfiz*, *azap*, military equipment, mine.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 09. 2015.

